

VARIA

Hrabě Károly Khuen-Héderváry, rodák z Jeseníku

Mýty a fakta o legendárním chorvatském bánovi

Matěj Matela

Začte-li se badatel do starých matrik narozených města Frývaldova (dnešního Jeseníku) či nedalekého Gräfenberku (Lázně Jeseník), několikrát zůstane nad záznamy stát v překvapení – kromě samotných obyvatel, kteří pro svět vychovali nejednu významnou osobnost, přispěli k výčtu slavných rodáků i mnozí hosté. To je případ i urozeného manželského páru z chorvatské části Uher, hraběte Antala Khuena a jeho manželky baronky Angeliky Izdenczy de Monostor, jimž se 23. května 1849 v oblíbeném jesenickém hostinci U Císaře rakouského (dnes hotel Aldaron) narodil syn pokřtěný jako Carl Boromeus Anton Josef Maria Wilhelm. Do dějin však za několik let vejde pod svým prvním jménem, tedy Carl, resp. maďarsky Károly.

Zatímco u nás je osoba bána Khuena prakticky neznámá, pro historii Uherska a Balkánu představuje jednu z nejvýznamnějších, a zároveň nejkontroverznějších postav své doby.

Díky tzv. *Kurliste*, tj. seznamům Priessnitzových pacientů, víme, že se hrabě Antal podroboval léčebným kúram tehdy již světoznámého vodního doktora nejpozději od dubna 1846, jeho choť sem přicestovala v prosinci 1847. Lze se nicméně právem domnívat, že setrvávání Khuenových pod Studničním vrchem může souviset s osobou barona Miklóse Wesselényiho, který byl pro své radikální politické postoje na Gräfenberk internován vídeňskou vládou (zároveň se zde léčil) a za nímž sem zavítala nejedna výrazná persona tehdejší uherské smetánky. Důvody tedy mohly být i ryze politické, jen umně zahalené do zdravotních problémů. O skutečných pohnutkách, které hraběte Khuena vedly k dlouholetému přesídlení z úrodných sla-

vonských nížin do nehostinného prostředí sudetských hor, by však pravděpodobně podaly svědectví dokumenty z pozůstalosti rodu, takhle zůstáváme pouze v rovině spekulací. Zřejmě v roce 1852 (seznam pacientů daného roku není kompletní) Khuenovi město opustili a odebrali se zpět do svatoštěpánských zemí.

Károly tak od svých tří let vyrůstal ve slavonské vesnici Nuštar (maď. *Berzétémonostor*, dnes poblíž hranic se Srbskem), kterou roku 1808 zakoupili jeho předkové od Sándorů von Szlavnicza. Studoval piaristické gymnázium v Pétikosteli, následně právnickou fakultu v Záhřebu a Prešpurku (dnešní Bratislava). Když roku 1873 zemřel jeho vzdálený příbuzný z babiččiny strany Héder Viczay, který po sobě nezanechal mužského potomka, zdědil Károly na základě nebožtíkovy poslední vůle správu majetků v Gyórské župě a oficiálně ke svému jménu přidal přídomek Héderváry. Po krátkém působení u záhřebského soudu započal roku 1875 politickou kariéru – stal se poslancem nově vzniklé Liberální strany Kálmána Tiszy. S tímto zásadním hybatelem uherské politiky druhé poloviny předminulého věku se Khuen spojil ještě těsněji v roce 1880, kdy se oženil s jeho sestřenicí Margit Teleki, s níž měl dva syny Sándora a Károlye. Roku 1882 jmenoval císař Khuena vrchním županem Gyórské župy, do jejíž historie se hrabě zapsal zlatým písmem. Když v lednu 1883 zasáhly kraj ničivé povodně, sám agilně organizoval a koordinoval záchranné práce. Později inicioval výstavbu akvaduktu, díky němuž se obyvatelům města a okolí dostalo stálého příjmu pitné vody. Již ke konci roku však císař připravil svému oblíbenci změnu místa – z Gyóru jej poslal do chorvatské metropole, aby se ujal úřadu bána.

Károly Khuen-Héderváry
s rodinou, rok 1889.
Zdroj: Muzej za umjetnost
i obrt u Zagrebu,
inv. č. MUO-015834/124.

Hrabě jako uherský
ministrský předseda.
Zdroj: podravske-sirine.com.hr.

K analýze Khuenovy politiky v této funkci je však nejprve zapotřebí krátce nastínit tehdejší situaci v Chorvatsku.

Chorvatské země se těšily výrazně větším právům než ostatní části monarchie, neboť společně s Uherským královstvím tvořily od roku 1102 tzv. personální unii. Na rozdíl od kupř. Vojvodiny či Sedmihradska tak byly vnímány (jak Vídní, tak i Peští) coby *de facto* integrální celek s vlastní správou. Výjimečný status Chorvatska se plně projevil kupř. na silvestra 1851, kdy císař v reakci na revoluční bouře roku 1848 zrušil ústavu a v podstatě přerušil veřejný život – Chorvaty ale jeho autokratické kroky příliš nezasáhly, neboť jim (jmenovitě bánu Jelaičicovi) byl monarcha vděčný za pomoc při porážce maďarské revoluce. Vídeň tak chorvatské věci v zájmu oslabení Maďarů, samozřejmě jen do určité míry, napomáhala. Když na konci 50. let Bachův absolutismus skončil, císař vyšel Záhřebu vstříc ještě více – za bána Šokčeviče se chorvatština stala úředním jazykem, obno-

vily se strany, soudní a politickou samosprávu zajišťoval tzv. *sabor* (sněm).

Roku 1865 se ale politika Vídně začala měnit ve prospěch Maďarů, jediných „zákonných zástupců východních zemí monarchie“, jak je tehdy nazval sám panovník. Rakousko-uherské vyrovnání (1867), které v podstatě umožnilo neomezené vládnutí Maďarů v Zalitavsku, rozohnilo všechny ostatní národy říše, vyslyšeny ale tradičně byly pouze protesty Chorvatů. Tzv. *nagodba* z roku 1868, tedy vyrovnání uhersko-chorvatské, jim přiznala status svébytného politického národa s velkou mírou autonomie. Chorvaté však spokojeni nebyli – třebaže získali naprostou nezávislost v oblasti školské či soudní a chorvatština byla prohlášena za jazyk rovný maďarštině, v zemi reálně rozhodoval Uherský sněm, v němž se vliv Chorvatů rovnal prakticky nule (např. bána vybíral uherský ministerský předseda). I přesto se ale stále těšili zdaleka nejlepšímu postavení ze všech Slovanů v Uhrách –

násilná maďarizace je na rozdíl od Slováků či Srbů nijak neohrožovala. Reformy bána-básníka Ivana Mažuraniće (v úřadu v letech 1873–1880) vedly ke všeobecnému rozvoji země v hospodářské i sociální oblasti.

Vcelku stabilní situaci narušila až noc ze 6. na 7. srpna 1883, kdy nechal nový ředitel záhřebské finanční správy odstranit z budovy tabule v chorvatštině (aniž by to konzultoval s bánem Pejačevićem) a umístil sem nové, chorvatsko-maďarské. Tento krok vyvolal u nacionálně smýšlejících Chorvatů pozdvižení a vypuklo povstání, kdy rozhořčený dav tabule strhal. Po jejich opětovné instalaci se zvedla další vlna protestů, při nichž zahynulo 23 lidí. Pešť proto hledala člověka, který by svojí energií a rázností zabránil dalším nepokojům. Volba padla na čtyřiatřicetiletého Khuenta. Posměšná přezdívka „zimní bán“, jež odrážela tehdejší mínění veřejnosti předpokládající nedlouhé setrvání Héderváryho v úřadu, se brzy ukázala jako zcestná. Khuen v křesle bána vydržel plných dvacet let...

Další eskalaci zjitřených nálad zabránil Khuen prakticky ihned, a to poměrně radikálně. Mistrovsky, byť nikoliv v souladu s platnými normami parlamentarismu, eliminoval vliv opozice vyloučením několika poslanců ze *saboru*. Tím dosáhl uměle vytvořené sněmovní většiny, která bánovi odhlasovala cokoli. Zavedl tedy jakýsi lokální absolutismus, který ještě posílil po volbách 1887 úpravou volebního systému. V souvislosti s Khuenem si však drtivá většina Chorvatů nevybaví autoritářské postupy či přebujelou korupci – jeho jméno dodnes v očích veřejnosti symbolizuje tvrdou maďarizační politiku. O Hédervárym panovalo přesvědčení, které cele převzala i česká strana, že „vše, co jest chorvatské, přímo nenávidí“ (*Dopisy. Z Chorvatska. Slovanský přehled, 1902, s. 472*), že je to „bezohledný, tvrdý vykonavatel vůle maďarské vlády“ (I. Hořica: *Osoby a věci v Chorvatsku. 1896, s. 7*). Při bližším pohledu na jeho politiku však zjistíme, že se tento značně jednostranný pohled opírá spíše o stereotypy a vyhocené národní citění dané doby než o skutečné bánovy činy.

Khuenova „katovská“ politika měla v první řadě praktický účel – maďarský jazyk zaváděl do oblasti železniční dopravy či poštovních služeb nikoliv proto, aby tím omezoval chorvatštinu, ale z toho důvodu, že zmíněné státní instituce byly úzce svázány s prostředím maďarským, a nemohly tedy dost dobře fungovat jako čistě jednojazyčné. Mimochodem nad tím, že do Pešti do té doby přijížděly z jihozápadu vagony s čistě chorvatskými nápisy, se nikdo veřejně nepohoršoval.

Nejen že Khuen proti chorvatské věci nebrojil, ale dokonce několikrát finančně zabezpečil nejednu chorvatskou národní aktivitu, mnozí z jeho poradců byli národně smýšlející Chorvaté a on sám, oproti veřejné domněnce, chorvatštinu bravurně ovládal a nestyděl se tímto jazykem hovořit. O jeho protislovanském smýšlení nevyprávějí ani mnohá veřejná vystoupení. Např. v reakci na informaci, že do škol s vyučovacím jazykem maďarským se (nedopatřením, či záměrně) proti vůli svých rodičů dostaly i chorvatské děti, přednesl roku 1911, již jako ministerský předseda, projev, kde toto počínání příslušných institucí odsoudil jako nepřijatelnou maďarizaci: „*Proti takovému jednání přirozeně vznikl odpor, jemuž bychom se neměli divit, neboť chtějí-li příslušníci maďarského národa žít a cítit*

Po tvrdé práci zasloužený odpočinek v balkánském duchu. Hrabě Khuen usnul s doutníkem v ústech na tureckém otomanu. Zdroj: Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu, inv. č. MUO-044557/261.

Jesenický hostinec U Císaře rakouského (dnes Aldaron), mezi jehož stěnami spatřil malý hrabě Khuen poprvé světlo světa. Zdroj: soukromá sbírka Lukáše Abta.

Khuenův zámek v obci Hédervár ležící kousek od Mosonmagyaróváru. Ve zdejších parku našel hrabě místo posledního odpočinku. Zdroj: gyoriszalon.hu.

se jako Maďaři, pak je zcela odůvodněné, že i příslušníci chorvatského národa chtějí žít a cítit se Chorvaty.“

Je pravda, že o správnosti řady jeho kroků v oblasti nacionální politiky lze debatovat – kupř. zavedení povinné maďarštiny na chorvatských středních školách či nevyvěšení zástav chorvatských zemí u příležitosti příjezdu císaře do Záhřebu roku 1895 nabízí minimálně dvě varianty interpretace, podle toho, hodnotíme-li dané činy prizma-

tem Maďara, nebo Chorvata. Khuenovy zásluhy v oblasti modernizace Chorvatska jsou však neoddiskutovatelné. Zahájil rozsáhlou elektrifikaci země, nechal budovat železniční tratě a průmyslové podniky, od textilních závodů po parní mlýny či pivovary. Z provinčního Záhřebu se stala metropole evropského stylu. Prosperovala kultura, bankovní sektor, po celé zemi vznikaly (chorvatské!) školy. Ve vyprahlé Dalmácii pak inicioval vrty artézských studní, což v podstatě zabránilo úplnému vylidnění některých regionů.

Ani přes veškerá positiva si ale u Chorvatů nezískal oblibu. Ba co více, několikrát se na něj snesly výčitky i z Pešti. Mnozí nacionálně smýšlející Maďaři mu zazlívali, že se obklopuje odpůrci maďarské státní ideje nebo že dává jižním Slovanům přílišný prostor pro jejich politické aktivity. V Khuenově bánském mandátu tedy spatřujeme určitý druh dějinné tragičnosti – v podstatě se plně nezavděčil ani jedné ze stran...

Vratme se však ještě chvíli ke Khuenovým „sudetským“ kořenům. Přestože hrabě do Jeseníku zřejmě v dospělosti nikdy nezavítal, je nanejvýš zajímavé, že se toto město v jeho životě přece jen objevilo – otázka místa jeho rodiště se totiž kupodivu stala nejen podnětem k diskusím historiků i veřejnosti, ale rovněž tématem politickým. V době, kdy Khuen působil jako bán, byl jako jeho rodné město uváděn skoro výlučně Nuštar. Pravděpodobně se však nejednalo o chybné přečtení Khuenových personalii. Někteří badatelé (např. historik Branko Ostajmer) zastávají názor, že tuto informaci záměrně šířil tehdejší peštský režim, který tím chtěl zdůraznit, že bán spatřil světlo světa na uherské půdě, a není tedy ani procentem žádným přivandrovalcem odjinud, z čehož jej osočovali mnozí nacionálové. Ostatně samotný Khuen tomuto nepravdivému tvrzení o svém rodišti nikdy (alespoň dle pramenů) neodporoval, což buď koresponduje s teorií o záměrném klamání z politických důvodů, nebo, prozaicky, reflektuje Héderváryho celoživotní slavonský regionalismus (který jeho protivníci nazývali separatismem). Existuje přece nespočet případů, kdy člověk – aniž by to vnímal jako lež – nazývá svým rodištěm místo, kde se sice přímo nenarodil,

s nímž jej ale pojí natolik silný vztah utvářený od raného dětství, že nenachází přesnějšího pojmenování.

V této souvislosti se nabízí poměrně zajímavá otázka, zda by teoreticky bylo možné, aby o Jeseníku jako o místě svého narození Héderváry netušil. Opustil jej v útlém věku, mohlo by se tedy stát, že si na pobyt ve Slezsku nevzpomí-

Titulní strana týdeníku Vasárnapi Ujság přinesla 9. 12. 1883 zprávu o dosazení hraběte Khuena na bánský stolec. Zdroj: Muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu.

nal. Záhadu by opět vyřešilo nahlédnutí do jeho osobních dokumentů, kupř. vysvědčení, kde by se dle zákona mělo uvádět skutečně místo rodiště. Každopádně tato mylná informace (tedy Nuštar jako místo narození) se stala běžně citovaným faktem, a to nejen v tisku, ale dokonce i v mnoha odborných publikacích, což do jisté míry přetrvává dodnes. S chybným údajem se však často setkáme i tehdy, je-li Khuenův příchod na svět lokalizován na Jesenicko – řada zdrojů namísto správného Jeseníku totiž stále uvádí Gräfenberk.

Bánský stolec opustil Khuen v létě 1903, když nedokázal mírnit silící protesty proti vládě a panovníkovi, ale ani stále napjatější chorvatsko-srbské vztahy (za ústupky a poskytnutí privilegií srbské menšině si od Chorvatů vysloužil pejorativní přezdívku „srbský bán“). Císař měl však pro svého oblíbence, ke značnému rozhořčení slovanských národů monarchie, prestižnější pozici – jmenoval jej uherským ministerským předsedou. Ve funkci však kvůli korupčním skandálům setrval jen čtyři měsíce. Do premiéřského křesla se vrátil v lednu 1910 a vydržel v něm plně dva roky, což v době eskalující krize uherské politiky, vyznačující se nepřehledností a zákulisními intrikami, představovalo poměrně úctyhodný výkon. Po odchodu z vysoké politiky vykonával funkci prezidenta Maďarské hypoteční úvěrové banky. Zemřel neočekávaně v ranních hodinách 17. února 1918 na srdeční mrtvici. Velký muž chorvatských dějin, který však již za svého života musel čelit dezinterpretacím a nepravdám a jehož odkaz Chorvaté dosud nepřijali, spočinul o tři dny později v hrobce poblíž svého zámku v Héderváru. Ani jeden z jeho synů neměl děti, a mužská linie rodu tak skončila smrtí Károlye roku 1960.

Matěj Matela (*1992, Bruntál) se soustředí na střípky kulturního dědictví původního německého obyvatelstva Jeseníků, především vysokohorských oblastí. Zaměřuje se rovněž na výrazné regionální osobnosti. Absolvoval srbštinu a maďarštinu na FF UK v Praze, působí jako odborný pracovník ve Vlastivědném muzeu Jesenicka.

matejmatela@seznam.cz